

Hvilsta gårds ägare genom tiderna

Ur Sörmlandsposten 1946

Av: Karl K:son Leijonhufvud

Inom Eskilstuna stad ligger som bekant Hvilsta gamla herresäte, en gård med anor från flera århundraden. Sedan åtskilliga år äges gården av staden, och dess mark tas nu i anspråk för den snabbt växande industribebyggelsen söderut. Redan har omkring hälften av arealen tagits från jordbruket. Hvilsta gård håller alltså på att försvinna, uppslukad av staden. I vidstående artikel friherre K. K:son Leijonhufvud gårdens öden genom tiderna.

I mediet av 1500-talet var en man vid namn Petrus kyrkoherde i Näshulta församling av Strängnäs stift. Han efterlämnade vid sin död en dotter Margareta Pedersdotter som var gift första gången med Prästmannen Olof Pettersson, som ”anno 1576 29/3” av Hertig Karl, sedermera Karl IX, fick ”collationsbrev på Fors gäll” eller Fors pastorat. Vid den tiden var ett mantal krono Hvilsta prästgård i Östra Fors, d.v.s. sedermera Klosters socken, Kronohemmanet behöll denna egenskap ännu 1591, då Olof Amundson var kyrkoherde i nämnda församling. Därefter förlänades det till flera olika personer. Så innehades det 1608 av en man vid namn Hans Ralf och 1615 av Anders Benktsson. På 1620-talet var det upplåtet till länsmanhemman, men på 1640-talet var det kronan förbehållet.

Under 1620-talet levde som gäst-givare Benkt Månsson i Qvarsebo socken i Östergötland vid färjan, som gick från Färjestaden på Bråvikens södra strand över till dess norra strand. Dennes son Daniel Benktsson föddes 1617 i Östergötland. År 1648 var Daniel Benktsson fältbokhållare i tyska kriget, blev sedermera kamrerare hos pfalzgreven Karl Gustav och adlades 1653 med namnet Uttermark. Detta år upplåt Karl Gustav det ovan nämnda mantalet Hvilsta på livstid till Uttermark, vilken upplåtelse drottning Kristina godkände längre fram samma år. Uttermark som 1655 var slottshauptman på Gripsholm och [...] änkedrottning Hedvig Eleonoras liv-geding, hade 1650 gift sig med Katarina Eriksdotter, som var prästdotter från Linköpings stift, och hade med henne nio barn. Uttermark fick sin förläning av mantalet Hvilsta år 1649 ökad med några andra gårdar, nämligen kvartshemmanet Snopptorp, som 1631 hade köpts från kronoskatte av en man vid namn Klas Wittholt och låg i Klosters socken, samt Fröslunda, vilket var beläget på andra sidan Eskilstunaån i Fors socken. Denna förstoring av Uttermarks förläning stadsfäste drottning Kristina år 1650 med de villkor, som var stipulerade vid de s.k. Norrköpings besluts gods.

Villkoren var 1. Mottagaren skulle vid regentombyte söka stadsfästelse på godset hos den nye konungen (eller hertigen). 2. Innehavaren fick ej försälja eller förpanta godset utan att först ha hembjudit det till konungen (eller hertigen). 3. Godset skulle om mottagaren avled utan manliga bröstarvingar återfalla till kronan eller dit varifrån det kommit och ej gå i bak- eller sidoarv. 4. Dotter, om han efterlämnade sådan, skulle av överheten erhålla en ärlig brudskatt samt om hon tog en sådan man, med vilken konungen (eller hertigen) kunde nöja sig så skulle länet förlängas till denne och bådas äkta manliga arvingar.

Uttermarks förläning utgjordes nu av ett säteri Hvilsta, ¼ skatte Snopptorp samt Fröslunda. Hvilsta och Snopptorp räntade tillsammans 112daler 27 öre och 2/5 penningar. Vid det året efter drottning Kristinas tronavsägelse 1654 igångsatta reduktionen av kronan bortgivna gods blev Uttermarks förläning reducerad från honom. Sedan Karl Gustav tillträtt regeringen efter

drottningen förlänade han på nytt de nämnda gårdarna till Uttermark under den ursprungliga formen men nu på livstid samt med det tillägget att Uttermarks barn skulle ärva gårdarna.

Omkring 1670 erhöll Hvilsta privilegier som säteri och Snopptorp blev rå- och rörshemman. För Hvilsta hade Uttermark och fått och fått skattemannarätt Under konung Karl XI:s stora reduktion blev räntan reducerad 1682, men vad själva förläningen beträffade, så behövde Uttermark ej vara orolig för att förlora den, ty redan samma år erhöll han ånyo bekräftelse på den av konung Karl X Gustav givna livstidsbekräftelsen. Året därpå eller 1683 avled Uttermark, blev begravnen i Eskilstuna men 1685 fördd till Riddarholmskyrkan i Stockholm. Vid sin död hade han förmodligen kvar Kvarsebo gästgiveri, på vilket han 1680 fått stadfästelse. Hans fader hade som förut nämnts innehaft det. Vid sin död 1683 lämnade han efter sig av sina nio barn blott fyra, tre döttrar och en son. Hans hustru hade avlidit redan 1673. År 1684 erhöll hans barn lika bekräftelse på livstidsbesittningen av Hvilsta med därtill hörande Snopptorp och Fröslunda. Liknande bekräftelse på livstidsbesittningen lämnades 1695 och 1696. Det senare året levde av barnen blott den ogifta dottern Margareta, som således innehade de nämnda gårdarna.

I konfirmationsbrevet 1696 meddelades dock att den donerade skattefriheten kunde indragas men att den skulle få bibehållas tills det med kronan ifrågasatta och det påbörjade bytet av förläningsgodsen hunnit komma till stånd. År 1705 utfärdades tillstånd till det beviljade bytet – Margareta Uttermark var då avliden – för landshövdingen sedermera presidenten i Wismarkska tribunalet friherre Gustav Cronhielm af Flosta. Efter Margareta Uttermarks död hade efter Norrköpings beslut godset Hvilsta med tillhörande hemfallit till kronan. Cronhielm, som i sitt första gifte var förenad med Maria Wallerstedt, vilken var dotterdotter till Benkt Uttermark, var således släkt med honom. De bytesgods, som Cronhielm lämnade kronan mot att få Hvilsta med Snopptorp och Fröslunda, var ett frälsehemman Hugelsta i Klosters socken och två frälsehemman Torlunda i Toresunds socken. Han hade nu kommit i besittning av Hvilsta med tillhörande gårdar, som hans hustrus morfar Benkt Uttermark en gång i tiden fått i förläning. År 1712 förmedlades Fröslunda till 2/16 mantal. Ej förrän 1724 utfärdades bytesbrevet. Vid denna tid var troligen mittelbyggnaden av det nuvarande corps de logit uppfört.

Nu var således Cronhielm ägare av Hvilsta med tillhörande gårdar. Utom landshövding och president, såsom förut är nämnt, hade han varit kammarjunkare Württembergiska hovet, svensk hovjunkare, kammarherre hos Karl XII som kronprins, lantmarskalk vid 1710 års riksdag, och blev sedan han 1710 blivit president i Wismarkska tribunalet, kungligt råd, greve, kansler vid Lunds universitet, president i kanslikollegium och kansler vid Uppsala universitet. Det var således en mångbetrodd man, som var den förste innehavaren av Hvilsta med äganderätt. I sitt förut omtalade gifte hade han 16 barn, bland vilka dottern Ulrika Eleonora gifte sig 1721 med överstelöjtnanten friherre Gustav Vilhelm von Köhler, vilken varit anställd vid flera olika regementen och blev överstelöjtnant vid Västmanlands regemente 1738, året efter sin svärfaders död. Von Köhler fick förmodligen Hvilsta i arv helt och hållet eller också löste han till sig det av sina medarvingar. Möjligen erhöll hans fru godset vid sitt giftermål eller skötte von Köhler det åt sin svärfader. Redan i mediet av 1720-talet bodde han i varje fall där med sin familj, av vilken åtminstone fyra barn föddes där vid denna tid. Han synes också på 1730-talet haft sin bostad där, ty då dog därstädes ett av hans barn.

Von Köhlers brorson och måg friherre Lars Reinhold von Köhler, som hade varit vid Bohusläns regemente och vid Drabanterna samt blivit överstelöjtnant, hade antagligen som måg till ägaren av Hvilsta kommit i besittning därav. Lars Reinhold avled 1771 och lämnade

efter sig i sitt äktenskap tre barn, vilka alla var minderåriga. Deras moder hade dött 1765, och de kom nu efter faderns död i hel besittning av Hvilsta. Faderns broder, vice presidenten friherre Axel Johan von Köhler, som var deras förmyndare, sålde godset till kanslirådet Karl Ludvig von Siegeroth, som gifte sig 1773 med Lars Reinhold von Köhlers änka i hans andra gifte Karolina Carleson, vilken således åter kom att sitta på Hvilsta. Von Siegeroth var född 1726 och hade varit chargé d' affaires hos republiken Polen. Utom Hvilsta, där han avled 1805, ägde han Lagersberg och Rosenberg i Fors socken. De två senare gårdarna hade von Siegeroths fader ägt. Efter von Siegeroths död tillföll Hvilsta dennes äldsta dotter Lovisa Gustava, som 1792 gifte sig där med överstekammarjunkaren friherre Knut Kurck, som var född 1761 på den gamla Kurckska egendomen Hedensö i Näshulta socken i Södermanland. Utom Hvilsta ägde Kurck de sörmländska godsena Ekensholm, Rosenberg, Stålboga och Björndammen.

Under Kurcks tid bestod Hvilsta 1818 av ett mantal i sambruk med Fröslunda, som var ett mantal skatte. Tillsammans hade dessa två gårdar över 10 tunnors utsäde, höbärgning till 250 å 280 lass och skog till ”alla förnödenheter”. Det fanns ”nödig åbyggnad av trä” och till husbehov trädgård. Till godset hörde sju torp. Kurck hade bland annat varit livdrabant och löjtnant vid Södermanlands regemente men sedermera kommit in i hovtjänst. Han avled 1831, lämnade efter sig ett barn, dottern Karolina Gustava, som var gift med överstekammarjunkaren friherre Fredrik Ludvig Alexander von Friesendorff. Denne skötte Hvilsta till 1833, då det såldes till löjtnanten Patrik Georg O’Konor, som var släkt med von Friesendorffs systers man. År 1840 bestod Hvilsta, vilket ännu ägdes av O’Konor, av under eget bruk i åker omkring 39 tunnland åker [...] tunnland, gården och ängsbackar omkring 29 tunnland, hagmarker omkring 155 tunnland, öppen skogsmark omkring 600 tunnland. De till godset hörande torpen Snopptorp, Nytorp, Mehlby, Ingemarstorp, Vipptorp, Vintertorp, Sandvreten, Dalkarlstorp och skogvaktarebostället innefattade tillsammans i hustomter, åkermark, gärdesbackar, hagmark, äng och lindevall omkring 1026 tunnland. Vad godsets hustomt beträffar utgjorde den tillsammans med trädgårdar, ladugårdsplats, trädgårdsland, gräsvall och gångar i trädgården, ruddamm i trädgården och kalvhage omkring 9 tunnland.

O’Konor lät uppföra ny ladugård och nytt stall samt lägga grunden till ett nytt corps de logit fanns det två gamla fristående flyglar. O’Konor behöll ej länge Hvilsta, ty han sålde det redan 1842 till hovjägmästaren Johan Daniel Granath. Denne var född 1778, blev officer vid Upplands och Södermanlands regementen, var överjägmästare i Södermanlands län, varifrån han erhöll avsked 1819 med hovjägmästares namn. Han avled 1850. Utom Hvilsta ägde han Ryningsberg, Lundby och Årby m.fl. egendomar i Södermanland. I sitt gifte med friherinnan Gustava Charlotta Fleetwood, med vilken han erhölet Ryningsberg, hade han bland andra barn sonen Karl Gustav. Denne, som var född 1810, blev officer vid Livregementets husarkår, major och överstelöjtnant i armén. Han avled 1883. Efter faderns död bodde han på Hvilsta, vilket han dels ärvt, dels köpt. Under tidernas lopp hade med godset införlivats Skjulsta n:r 1 och 2, två mantal kronoskatte. Hof ½ förmedlat till 1,4 mantal kronoskatteposthemman och Mesta n:r 1-4, fyra hemman förmedlade till ½ mantal kronoskatte. Karl Gustav Granath lät vid Skjulsta, som låg vid Eskilstunaån uppföra en kvarn.

Granath avyttrade egendomen 1861 till Knut Sperling Leijonhufvud och dennes halvbroder Sebastian Axel Leonard Leijonhufvud. Den förre hade varit officer vid livregementets husarer och tagit avsked därifrån med ryttmästares namn och blev sedan kammarherre. Hans halvbroder hade varit underlöjtnant vid Smålands grenadjärbataljon, varifrån han tagit avsked 1852 och därefter ägnat sig åt jordbruk. Försäljningen av Hvilsta, som var ett mantal säteri med därtill lydande kvarn med tre par stenar och såg, jämte 3/16 mantal frälse Snopptorp, ett

mantal Fröslunda samt [...] Hof och Mesta, ägde som nämnt rum 1861 den 12 februari då köpekontraktet var daterat. I köpet ingick dessutom allt vad dessa hörde av torp, lägenheter och fiskvatten, fyra hästar, 21 par oxar, 45 kor, 1 tjur och 20 får samt gårdsinventarier såsom kör- och åkerredskap m.m. Köpesumman belöpte sig till 231 000 riksdaler riksmünt. Själva köpebrevet daterades den 14 mars, då tillträdet till egendomen ägde rum.

De nya ägarna lät borttaga den av O'Konor lagda grunden till nytt corps de logi och uppföra två flyglar av sten, som hopbyggdes med den gamla kvarstående huvudbyggnaden. De då befintliga två gamla fristående flyglarna nedrevs. De nyuppförda flyglarna var av sten i nedre botten och en övervåning. Knut Sperling Leijonhufvud avled redan 1864. Då ekonomiska svårigheter gjorde sig gällande kunde hans efterlevande ej behålla hans del i egendomen, utan hans halvbroder köpte denna del och blev således ägare av hela egendomen. Köpekontraktet var upprättat 1867 den 12 mars. Axel Leijonhufvud, som var gift med grevinnan Sigrid Elisabet Sparre av Söderborg, flyttade till Hvilsta sistnämnda år. Han förbättrade egendomen genom att anlägga täckdiken, bygga ekonomihus, såsom ladugård, spannmålmagasin, statbyggnad, kuskbostad, växthus m.m. Han lät också istället för en befintlig flottbro, över vilken man hade förbindelse med stora vägen från Eskilstuna, anlägga fasta broar på ett annat ställe över ån ej långt ifrån där flottbron var belägen.

Själva jordarealen förstörade han genom inköp av hemmanet Berga, som var $\frac{1}{4}$ mantal frälse, beläget i Fors socken. Köpet gjordes 1880 den 5 november. År 1887 var egendomens areal under eget bruk i hustomter omkring 10, i åker omkring 253, i äng omkring 47, i sjöfoder omkring 12, i hagar omkring 409 och i skog omkring 607, allt i tunnland, för torpare i hustomter omkring 2, i åker omkring 103, i äng omkring 14, i sjöfoder omkring 3 och i hagar omkring 220, allt i tunnland, för soldater i hustomter omkring 9, i åker omkring 6, i äng omkring 8 och i hagar omkring 3, allt i tunnland.

År 1891 avled Axel Leijonhufvud på Hvilsta, och arvskifte hölls 1894. Hvilsta bestod då av 1 mantal frälse säteri Hvilsta, Hvilsta kvarn och såg, $\frac{3}{16}$ mantal frälse Snopptorp, $\frac{1}{4}$ mantal frälse Berga, $\frac{1}{4}$ mantal kronoskatte Hof, 1 mantal kronoskatte Kjellstad, 1 mantal kronoskatte Skjulsta n:r 1, 1 mantal kronoskatte Skjulsta n:r 2, $\frac{1}{4}$ mantal kronoskatte Mesta n:r 1, $\frac{1}{2}$ dito n:r 2, $\frac{1}{4}$ dito n:r 3 och $\frac{1}{2}$ dito n:r 4 samt kronoskattetorp Värnstorp (Werrestorp), $\frac{3}{4}$ mantal frälse Fröslunda och Skjulsta fabriksomt. Tillköp till egendomen gjordes 1898 av Snopptorps brunn, 1904 av Hvilsta n:r 2 och 1907 av en del av Annehill n:r 1. Sistnämnda år var aktierna i aktiebolaget Snopptorps brunn inköpta.

Redan 1877 såldes från egendomen mark till Oxelösund – Flen Västmanlands järnväg och på 1880-talet mark till tomter m.m. Från mediet av 1890-talet avyttrades från egendomen mark till tomter i rätt stort omfång. Hvilsta kvarn försåldes 1896 och Berga och Mesta 1901. På 1900-talet fortsattes med markförsäljningen till tomter, två soldattorp m.m. I och för markförsäljningen till tomter hade plan uppgjorts av O Sjöling inom vissa områden av egendomen. Av dessa tomter såldes under 1906-1907 100 stycken.

Efter friherre Axel Leijonhufvuds död 1891 behöll hans stärbhus Hvilsta med underlydande och skötte det under eget bruk. År 1904 övertog äldste sonen, numera översten friherre Knut Axel Leijonhufvud, egendomens skötsel och behöll den till den 9 januari 1908, då egendomen såldes till Eskilstuna stad. Vid denna försäljning utgjordes Hvilsta av Hvilsta n:r 4 1 mantal säteri, $\frac{3}{16}$ mantal frälse Snopptorp, två mantal kronoskatte Skjulsta n:r 1 & 2, ett mantal kronoskatte Kjellsta n:r 1, $\frac{3}{4}$ mantal frälse Fröslunda n:r 1, ett mantal frälse Hof n:r 1, skattelagda torpet Werrestorp, Snopptorps brunn, lägenheten Hvilsta n:r 2 och ett mindre jordområde Annehill.

Efter försäljningen inträdde ovan nämnde friherre Knut Leijonhufvud som arrendator av egendomen till den 14 mars 1909. Vid den i slutet av februari nämnda år förrättade auktionen på yttre inventarier, försåldes 14 kor, 11 hästar, 1 föl, 1 tvåårig tjur och två par oxar. Bland åkdon kan nämnas 2 täckvagnar, 1 droska, 1 vurst, 1 trilla, 1 täcksläde och 1 slädrack m.m. Av inre inventarier såldes en del möbler och husgerådssaker. Den 14 mars 1909 utbjöds genom annons i tidningarna Hvilsta till arrende. Arealen var 125 har, mest lerblandad jord. Om så önskades skulle corps de logit med trädgård särskilt kunna utarrenderas, då annan för jordbrukaren lämplig bostad fanns att tillgå på egendomen. Av de vid försäljningen till godset hörande jordområdena var Hvilsta, Snopptorp, Kjellsta eller Källsta, Fröslunda som benämndes Frässlunda, Hof samt Werrestorp år 1914 utarrenderade till Karl Axelsson, Skjulsta hade Eskilstuna stad under eget bruk, ävensom naturligtvis skogen. År 1929 var de ovan nämnda jordområdena som jordbruksfastigheter upptagna Hvilsta med 98 hektar åker, Hvilsta med 20 hektar åker, Hvilsta med 20 hektar åker, Hvilsta skog med omkring 402 hektar produktiv skogsmark, Werrestorp med omkring 8 hektar åker, Skjulsta kolonilotter med 4 hektar åker och Skjulsta skog med omkring 94 hektar produktiv skogsmark. Hvilsta arrenderades då liksom nu 1946 av ryttmästaren Eric Normelli, vilken är bosatt på gården i den gamla mittelbyggnaden av corps de logit. Werrestorp arrenderades av hr Teodor Nilsson. Vad Hvilsta skog och Skjulsta kolonilotter och skog hade Eskilstuna stad dem under eget bruk.

Till stadens ej planlagda område var Skjulsta, Källsta, Snopptorp, Hof och delar av Werrestorp samt Annehill och Hvilsta kvarn hänfödda. Fröslunda eller Frässlunda hade uppgått i något av de nämnda jordområdena. Dessa var indelade i lägenheter, av vilka de flesta ägdes av enskilda personer. Av de andra var kronan och Eskilstuna stad ägare. Av de år 1840 och sedermera till Hvilsta hörande torpen var Vipptorp och Vintertorp år 1929 upptagna som jordbruksfastigheter med för den förra omkring 7 hektar åker och för den senare med 7 hektar åker, och med hrr C.H. Gustavsson och G. Åberg som arrendatorer. De till det gamla corps de logit tillbyggda flyglarna är numera uthyrda som bostäder för en hel del familjer. Liksom det så mångenstädes på de sörmländska bergen, sandåsarna och i skogarna, backarna och hagarna finns mängder av fornminnen såsom gravhögar, stenrösen och stenväggar m.m. samt bygdeborgar, så finns också sådana minnesmärken på Hvilsta ägor. Vad bygdeborgarna i Mälardalen och således vid nuvarande Eskilstunaån angår har det sagts, att de anlades på 400-talet eller början av 500-talet under striderna mellan svear och götar. De som var belägna vid Eskilstunaån var avsedda ”att stänga denna viktiga farled från Mälaren upp till Rekarneslätten och de bördiga Hjälmarebygderna”. Vid Skogstorp fanns det redan vid 600-talet före Kristus ett fall eller en fors, dit då en vik av Östersjön gick upp. Sedermera då landet höjde sig bildades fallet eller forsen vid Tuna – numera Eskilstuna.

Men mellan dessa forsar var farleden framkomlig för den tidens farkoster, så handeln med Skogstorp och vidare ner åt Närke kunde fortsättas. Men för att hindra inkräktare med fientligt syfte anlades som sagt spärrfästen längs farleden. Ett sådant spärrfäste – varav rester ännu finns – var det som anlades på ett berg, nu kallat för ”Borgen”, vid farleden mellan Skjulsta och Skogstorp i närheten av gränsen mellan socknarna Kloster och Husby.

Två större gravhögar finnes vid Berga och norr om Skjulsta. De förra är något skadade. Vid det senare stället finns också mindre kullar och stensättningar. Av lösa fynd har hittats i en grusås vid Mesta en spjutspets av brons, som förskriver sig från tiden 1300 – 1100 före Kristi födelse. Däremot finns på Hvilsta marker inga runstenar, och i hela Fors socken är nu ej några sådana kända. I Klosters socken finns sex stycken kvar av åtta, som man känt till. Tre står nu vid den s.k. Gredby bro. Av de övriga fyra står en vid planteringen öster om Slottsskolan, där

också ett runstensfragment finns uppställt. Den tredje stenen förvaras i statens historiska museum och den fjärde är förkommen.

Vad gårdars namn med slutstavelsen Sta har det sagts, att dessa skulle uppkommit ”under äldre järnåldern” d.v.s. ”från omkring 550 före Kr. till omkring 400 år efter Kr.”, men det har också framhållits, att dessa gårdar skulle uppkommit under ”bronsåldern” ”Förra leden i dessa namn är oftast ett fornnordiskt, redan under kristen tid utdött personnamn; i sin helhet anger då namnet, vem som tagit upp gården” – eller med andra ord anlagt den. Till denna kategori av gårdar skulle säkert Hvilsta, Skjulsta, Källsta och Mesta höra. Vid Mesta har som nämnts hittats en spjutspets från bronsåldern. Man skulle då kunna antaga, att Mesta fanns redan under denna tidsperiod.

KÄLLOR:

